

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2706-6185/03/15-19>

Hilal Mehti oğlu Abbasov
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
Abbasov.hilal.89@gmail.com

İDMAN YARIŞLARINDA MANUPİLYASIYA ANLAYIŞI

Açar sözlər: *əsas manipulyasiya, zərərli tərəflər, mövcud problemlər, idmanda qumarın legalaşdırılması, idman etikası*

The concept of manipulation in sports competitions

Summary

Knowing the negative effect of sports manipulation for the sport and society, as well as the problems that is facing the Macolin Convention in its ratification, I decided to do this research in order investigate the phenomenon of match-fixing, controversial issues about the online gambling and potential effect of ratification of the convention and its entry into force. I was totally surprised when I found out so many International business law issues are covered in this topic. The sports betting markets are similar to the stock market, where odds movement depends on the performance of the teams and players. The insider trading is similar to the match-fixing, where a pre-match information for the result is used in order to achieve a great profit. Memorandums of understanding between betting companies, sports governing bodies and public authorities are used to cover the lack of regulation in this area. In the same time there is a need of acceleration of negotiations for the ratification of the convention due to the spreading of the phenomenon of sports manipulation.

Key words: *major manipulations, harmful aspects, existing problems, legalizing sports gambling, ethics of sports*

Giriş

Müasir idmanın əsas dəyərləri ədalət, komandanlıq, bərabərlik, nizam-intizam, inadkarlıq və qarşılıqlı hörmətdən ibarət olmalıdır. Lakin bu dəyərlər müqavilə oyunları fenomeni səbəbindən ciddi təhlükə altında olmuşdur. Bu təhlükənin artmasının səbəblərindən bəziləri şəxsi xəsislik, səmərəsiz idman idarəçiliyi, onlayn mərc bazarının genişləndirilməsi və beynəlmilləşdirilməsidir. Hüquq-mühafizə orqanları idman biznes-müqaviləllərinə laqeyd qalmamalı və onları daima nəzarətdə saxlamalıdırlar. Öz təbiətinə görə idman manipulyasiyası tipik korrupsiya davranışdır, çünki insayderlərin (idman oyunçularının və ya məmurların) iştirakı həmişə onun həyata keçirilməsinin vacib elementidir. Onlar rüşvət almalı və qəbul etməli və manipulyatorlarla ilkin razılaşmaya uyğun hərəkət etməlidirlər. İdman manipulyasiyalarındakı əsas rol ilə əlaqədar olaraq, insayderlər intizam və cinayət sanksiyalarına məruz qalırlar və onların əsas vəzifəsi onların idman rəhbər orqanlarının idman qaydalarına riayət etməkdir. İdmanın növündən, bu idman növünün qaydalarından və oyunda iştirak edən iştirakçıların sayından asılı olaraq müxtəlif manipulyasiya mexanizmləri mövcuddur. İdman yarışının manipulyasiyasının təsirini iki sahəyə bölmək olar: iqtisadi və sosial (6, s. 32). İqtisadi effekt bukmeker şirkətlərinə, idman klublarına, idman rəhbər orqanlarına, dövlətə və Avropa İttifaqına təsir edir, sosial effekt isə Avropa İttifaqında təhsil rolunda və sosial həmrəylikdə və idman manipulyasiyalarının kök səbəblərinin hərtərəfli təhlilində öz əksini tapmış olur. Unutmaq lazım deyilki, idman manipulyasiyası qumar və professional idman birləşməsinin mənfi nəticəsidir. Yeni əsrin başlanması ilə müasir idman biznesi (biletlərin satışı, idman yayımı hüquqları, idman mərc bazarı, idman mallarının satışı bazarı, idman işçi qüvvəsi bazarı və peşəkar idmanla bağlı digər iqtisadi fəaliyyət növləri) dünya iqtisadiyyatında öz çəkisini günü gündən artırır. Hazırda idmanla bağlı fəaliyyət dünya üzrə ümumi daxili məhsulun 2%-ni təşkil edir və gözlənilir ki, 2019-cı ildə bu məhsul 123 milyard dollardan artıq olacaqdır. Bununla yanaşı, onlayn-qumar bazarının həcmi yalnız Avropada 15% illik artım templəri ilə xarakterizə olunur, 2019-cı ildə isə illik gəlir 13 milyard avro təşkil edirdisə, 2015-ci ildə isə cəmi 9,3 milyard avro təşkil edirdi. Qumar oyunlarının iqtisadi əhəmiyyəti Avropa Birliyinə üzv dövlətlər üçün vergi daxil olmalarının böyük həcmi, iş yerlərinin yaradılması və bu sektorda innovasiyaların tətbiqi ilə əlaqədar artmaqda davam edir. Qumar oyunları və peşəkar idmanın birləşməsi bir tərəfdən idmanın sponsorluğunu təmin edir, digər tərəfdən isə qumar oyunları idmanla manipulyasiya edilməsi, pulların yuyulması və mərclərdən asılılıq kimi mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər (8, s. 23). Lakin, Avropa Birliyində onlayn

qumar oyunlarının vahid qaydaları yoxdur. Onlayn qumar sürətlə inkişaf edən bir sənayedir, lakin hər bir dövlət öz bazarını tənzimləyir. Bazarın payının artması və onun ümumi qloballaşması ilə idman sənayesi yeni təhlükələrlə üzləşir, çünki gəlirlərin artmasını təmin etmək və itkilərin azaldılması üçün müvafiq həllər tapmaq lazımdır. Bu yeni təhlükələrdən biri idman bazarının qloballaşması, geniş idman mərc bazarı və onlayn mərc platformalarının və mobil tətbiqlərinin tətbiqindən sonra mərc bazarının genişləndirilməsi ilə bağlı cinayət fəaliyyəti nəticəsində ortaya çıxan mərcrlərlə bağlı idmanın manipulyasiyasıdır (11, s. 34). Bu yenilik onun global miqyasda bazar payını artırır, həm də idman manipulyasiyası, pulların yuyulması, vergidən yayınma və digər cinayət fəaliyyəti üçün mütəşəkkil cinayətkarlıq idmanın istismarını bir növ asanlaşdırır. Mərcrlərlə bağlı idmanın tənzimlənməsi (bundan sonra-müqavilə oyunları) idmanın rəqabət xarakterini tamamilə təhrif edir, onun dəyərini azaldır və onun sosial və təhsil təsirini azaldır. Hər il müqavilə ilə bağlı çoxlu sayda oyun halları göstərir ki, bütün maraqlı tərəflərin (dövlət orqanları, idman təşkilatları və bukmeker şirkətləri) vahid və effektiv reaksiyası vacibdir.

Əksər hallarda idman yarışlarının manipulyasiyası tez mənfəət üçün dərəcələrlə və təqiblərlə bağlıdır. Tez-tez Beynəlxalq Cinayət Sindikatları tərəfindən pulların yuyulması metodu kimi istifadə olunur (5, s. 14). Əhəmiyyətli dərəcədə təhlükəsiz seçki dərəcələri ilə mərc bir tərəfdən böyük bir mənfəətə, digər tərəfdən isə mərc bazarının likvidliliyi və mərc platformaları vasitəsilə beynəlxalq səviyyədə asanlıqla əldə edilə biləcəyi faktına görə pul yuyulması ilə nəticələnə bilər. Bu, azart oyunlarının təbiətini və pulun oynanılmasını qeyri-müəyyən nəticələrə gətirib çıxaran hadisəyə dəyişir və onu yüksək rentabelli cinayət fəaliyyətinə çevirir. İdman manipulyatorları təşkil edilmiş idman yarışlarına aid idman yarışlarının iştirakçılarını, vəzifəli şəxsləri və digər tərəfləri cəlb etməklə itki riskini minimuma endirirlər. Daha dəqiq olmaq üçün, pul yuyulması metodu kimi müqavilə oyunları istifadə əhəmiyyətli dərəcədə riskini artırır. Tipik korrupsiya davranışından irəli gələrək, idman manipulyasiyaları müasir idmana təsir edən, rəqabəti aradan qaldırmağa və oyunda qələbə qazanmaq arzusunu aradan qaldırmağa çalışan dünya idmanına çevrilmişdir. Müqavilə oyunlarının daha bir aspekti və onların yaranması, idmanın bütövlüyünə global təhlükə kimi, Avropada bukmeker şirkətlərinin tez-tez vergi sığınacaq sahəsində yaradılmasıdır ki, burada Avropa Birliyinin qaydaları və idman yarışlarının manipulyasiyası ilə bağlı Avropa Konvensiyası təsir göstərmir, qumar oyunları icazə verilir, azart oyunları pis tənzimlənir və ya nəzarət edilmir, Beynəlxalq Koordinasiya və informasiya mübadiləsi isə hüquq-mühafizə orqanları arasında kifayət qədər deyildir. Məsələn, Gibraltır (Böyük Britaniya) 14 Onlayn qumar lisenziyası verib, Alderney (Guernsey) - 58, Isle Of Man (Böyük Britaniya) - 46, Cagayan (Filippin) - 68, Malta-86, Curacao (Hollandiya) - 17, Antigua And Barbuda-5 və Kanavake (Kanada) - 40.

Beləliklə, bu mərcrlər üçün sığınacaqlar yalnız idman sənayesinin gəlirlərinə mənfi təsir göstərən və Avropa İttifaqının və Avropa Şurasının, dövlətlərin, idman klubların, sponsorların, medianın, özəl idman şirkətlərin, beynəlxalq təşkilatların, idman idarə və cəmiyyətlərin, bukmeker şirkətləri kimi milli təşkilatların da daxil olmaqla, bütün maraqlı tərəflərə toxunan global idman bütövlüyü təhlükəsi kimi yaranmış idman yarışlarının manipulyasiyası ilə təmin olunurlar. Bu, bütün fərdi və komanda idman yarışlarını həmçinin idmançılar, məşqçilər, hakimlər və digər idman cinayətkarları da əhatə edir. Bu təhlükənin işığında idmanı idarə edən təşkilat, dövlət orqanları və bukmeker şirkətləri müqavilə oyunları konsepsiyalarının neytrallaşdırılması üçün uzunmüddətli həll yaratmağa çalışırlar (4, s. 31). Qumar oyunlarından və mənfi nəticələrdən (müqavilə oyunları, pulların yuyulması və dərəcələrdən asılılıq) həmçinin mənfəət (lisenziyalardan, idarəetmə və vergilərdən mənfəət) digər dövlətlər üçünə qalır.

Bundan əlavə, son illərdə idman hadisələrinin illik sayında sürətli artım müşahidə olunur, buna görə idman mərc bazarı artmaqdadır. Hüquqi mühitdə fəaliyyət göstərən mərc bazarı idman yarışlarının manipulyasiyasına ən çox meyilli bazarlardan biridir. Qlobal bir bazar halına gəlir və onun məhsulları mərc şirkətlərinin onlayn platforması və mobil qurğular və tətbiqlərin daha geniş istifadəsi sayəsində dünyanın hər yerində müştərilərə təqdim olunur. Eyni zamanda, yüksək səmərəli idmançıların əmək bazarı və idman klublarının maliyyələşdirilməsi qloballaşır. İdman klublarında, idman federasiyalarında və dövlət orqanlarında korrupsiya daha bir risk amilidir və bu hadisənin inkişafı üçün şərait yaradır (3, s. 27). İdmanla manipulyasiya edilməsi idmanın sosial rolunu zəiflədir. Onun təhsil aspektini vurğulamaq lazımdır, idman da mədəni və öyrədici rolunu oynayır və ölkələr arasında xarici münasibətləri asanlaşdırır. Eyni zamanda, bu, sosial birliyə və daha çox inteqrasiya olunmuş cəmiyyətlərə kömək edir. Bir çox ölkələr sosial inteqrasiya və bərabər imkanlar üçün idman potensialından istifadə edirlər. İdman manipulyasiyalarına qarşı mübarizədə əsas iştirakçıların rolunu qiymətləndirmək üçün onların hər birinin əsas məqsədlərini eyni zamanda müəyyən etmək lazımdır. Öz maliyyə maraqlarının qorunması, dələduzluq riskinin minimallaşdırılması, vergi və yığımların ödənilməsindən yayınma, həmçinin mənfəətin artırılması bukmeker şirkətlərinin əsas məqsədləridir. İdman rəhbər təşkilatları milli və beynəlxalq koordinasiyanın və standartlaşdırılmış qaydaların xüsusi idman intizamının qayğısına qalırlar. Digər tərəfdən, dövlət orqanları idmanla bağlı ola biləcək

cinayətkar və qeyri-qanuni fəaliyyətlə mübarizə aparmalıdırlar. Bu yeni hadisəyə qarşı mübarizə məqsədilə bütün əsas fəaliyyət göstərən şəxslər davranış kodeksi, rəhbər prinsiplər, normativ aktlar, qarşılıqlı anlaşma memorandumları və yumşaq hüquq kimi bir çox hüquqi vasitələr qəbul etmiş, idman manipulyasiyaları və onların idman sənayesi və dövlət orqanları üçün nəticələri ilə səmərəli mübarizənin əsasını qoymuşlar. Manipulyasiya edilən idman yarışlarında iştirak edən idmançılar və idman klubları üçün ciddi sanksiyalara səbəb olublar. Məsələn, idmanla bağlı istənilən tədbirlərdə iştiraka qadağa, cərimələr və ya hətta məsuliyyətli subyektlər üçün həbs qərarı. Sürətlə artan onlayn mərc bazarının praktiki nəticələri onlayn mərc platformaları vasitəsilə yarışların fiksasiyası və pulların yuyulmasıdır. Bukmekerlərin cinayət və ya idman intizam qanunvericiliyi olmadan manipulyasiya edilən idman yarışlarına necə reaksiya verəcəyi, onların yeganə alətləri mərc əmsalları olduqda bilinir. Əlbəttə ki, onlar şanslarını azalda bilər, seçkiləri birləşdirmək, mərc limitlərini təyin etmək və ya hətta mərc siyahılarından idman hadisəsini aradan qaldırmaq kimi yollara əl atarlar. Mərc sənayesi eyni bazarda daha səmərəli işləmək üçün idmanda dürüstlük tələb edir. Müqavilə oyunları ilə bağlı qalmaqla yaranarsa, lisenziyalı bukmeker şirkətləri zərər çəkdiyi və müştərilərini itirdiyi üçün əziyyət çəkirlər. Bundan əlavə, lisenziyalı mərc şirkətlərinin əksəriyyəti fond birjalarında siyahıya alınır və rüşvət və müqavilə yarışlarını dayandırmaq üçün maraqlıdırlar (4, s. 29). Bukmeker şirkətləri peşəkar idmanın əsas sponsorudur, kommersiya tərəfdaşlıq sazişləri isə artmaqda davam edir. Bütün idman kifayət qədər gəlirli deyil, çünki bir çox hallarda sponsorluq idman bütövlüyünü qorumaq üçün yeganə yoldur. Onlayn idman mərcində böyük bir artım var və onlar mobil tətbiqlərin və onlayn mərc real vaxtda tətbiq olunmasından sonra yeni bazarlara çıxırlar, lakin onlayn platformalar və mobil tətbiqlər dünyasında idman manipulyasiyalarının qarşısını almaq üçün tənzimləyici çərçivə hazırda hazır deyil. Platforma mərcləri üçün platformaların görünüşü (uzaq qumar oyunları) və son nəticə ilə əlaqəli olmayan yeni seçkilər bazarının genişləndirilməsi ilə fərdi seçkiləri manipulyasiya etmək və qeyd etmək daha asan olur. "İdman yarışlarının manipulyasiyası haqqında" Avropa Konvensiyası (bundan sonra: İMAK) 2014-cü ildə Maqqlingen/Makolində, İsveçrədə imzalanıb və Avropada müqavilə oyunları ilə mübarizə sahəsində Avropa Şurasının ilk çoxtərəfli hüquqi aktıdır. Üzv dövlətlər tərəfindən ratifikasiya olunduqdan və qüvvəyə mindikdən sonra, müqavilə oyunları ilə mübarizə aparmaq üçün səmərəli qanunvericilik bazasını təmin etməlidir, o cümlədən, həm də idman manipulyasiyalarına qarşı mübarizədə üç əsas subyektlər arasında milli və beynəlxalq əməkdaşlıq səviyyəsində effektiv struktur yaratmalıdır: dövlət orqanları, idman təşkilatları və bukmeker şirkətləri. (12, s. 45). İMAK-nin digər əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, Avropa İttifaqının distansion onlayn dərəcələrinin mübahisəli bazarını tənzimləməyə çalışır, burada dəqiq müəyyən çərçivə yoxdur və buna görə də hüquqi qeyri-sabitlik mövcuddur.

Eyni zamanda, İMAK sadəcə bir baza qurur, lakin idman hadisələrinin müəyyən edilə biləcəyini və maraqlı tərəfləri narahat edən əlamətləri göstərmək üçün mərc bazarlarında hərəkət nisbətlerini izləyən mərc monitoring sistemlərinin rolunu kifayət qədər həyata keçirmir. "Şübhəli idman mərcləri" və "qeyri-müntəzəm idman mərcləri" təriflərinin tətbiqi uyğun bir ilk addımdır, buna baxmayaraq intizam və cinayət qanunvericiliyi idman manipulyasiyası üçün cəza vermək üçün kifayət qədər sübutlara ehtiyac duyur. Onlar, görünür, idman manipulyasiyalarına qarşı mübarizə mexanizminin işlənilib hazırlanmış yeni elementidir və aydındır ki, onlar idman manipulyasiyalarının qarşısının alınması, aşkarlanması və cəzalandırılması üzrə səmərəli tədbir olacaqlar. Dağıdıcı yenilikləri aşkar etmək, qarşısını almaq və fırıldaqçılığı sübut etmək üçün istifadə etmək indi yaşadığımız yeni innovasiya dünyasının nəticəsidir və mərc monitoring sistemləri mərc sənayesinin əsasını təşkil edir.

1. İdman manipulyasiyalarının tərfi

İMAK subyektlər tərəfindən həyata keçirilən hərəkətlərin geniş aspektlərini əhatə edən idman yarışlarının manipulyasiyasının müvafiq hüquqi tərifini verməyə çalışır. Konvensiya İdman manipulyasiyasını yuxarıda adı çəkilən idman yarışının bütün və ya bir hissəsinin aradan qaldırılması məqsədi ilə idman yarışının nəticəsinin və ya gedişinin lazımcına dəyişdirilməməsinə yönəldilmiş beynəlxalq saziş, hərəkət və ya hərəkətsizlik kimi müəyyən edir (özünü və ya başqaları üçün əsassız fayda əldə etmək). Qərardadda mərc məqsədləri üçün idman manipulyasiyalarının maliyyə mənfəəti ilə müşayiət olunmalı olduğu və bu yolla da idmanla bağlı manipulyasiyalar nəzərdə tutulur. Bir neçə hallarda özünü bir növ ehtiva edən idman manipulyasiyasında sadalanılacaq əsas xüsusiyyətləri müşahidə edə bilərsiniz: oyunu və ya oyun mərhələsini qəsdən itirmək, qəsdən rəqib uğursuzluğu və ya yarışın başa çatmasından əvvəl yanlış heç-heçə, yarışda xüsusi element təyinatı, hakim və/və ya yarışın digər rəsmi şəxsləri tərəfindən idman qaydalarını təyin etmək və oyuna müdaxilə etmək, ödənişli əhatə dairəsi və ya avadanlıq. (6, s. 32).

İdman manipulyasiyalarının əsas nəticələri ondan ibarətdir ki, onlar rəqabəti dağıdır və idman tədbirlərinin sosial və təhsil təsirini pozurlar. Hal-hazırda idman təşkilatlarının tənzimlənməsi, araşdırmaların

aparılması imkanları və intizam sanksiyaları (qadağalar, istisnalar və cərimələr) idman manipulyasiyalarının qarşısının alınması, aşkarlanması və idarə olunması üçün kifayət qədər effektiv deyildir. Bolqarıstanın Cinayət Məcəlləsinin İMAK-a uyğun olaraq idman manipulyasiyaları haqqında xüsusi cinayət müddəasını ehtiva edir. O, idman manipulyasiyasını "zorakılıq, aldatma, hədə-qorxu və ya digər hüquqazidd vasitələrdən istifadə, digər şəxsin idman təşkilatının keçirdiyi idman tədbirinin inkişafına və ya nəticəsinə təsir etmək barədə əqidəsi və yaxud çatmayan istək və ya fayda qəbul etməsi, yaxud təsir göstərmək məqsədi ilə və ya idman tədbirinin inkişafına və ya nəticəsinə təsir göstərmək məqsədi ilə səmərə barəsində təklif və ya vədlər qəbul etməsi" yolu ilə törədilən cinayət kimi müəyyən edir. Almanyanın Cinayət Məcəlləsində İdman manipulyasiyaları 263-cü bölümü əhatə edir və "özü və ya üçüncü şəxs üçün qanunsuz qazanc əldə etmək məqsədi ilə başqa şəxsin əmlakına ziyan vuran və ya onu dəstəkləyərək, yalan faktlarla iddia edərək və ya həqiqi faktları təhrif edərək və ya gizlədərək" kimi belə bir anlayış verilir. Qumar ənənələrinə görə Birləşmiş Krallıq yaxşı hüquqi bazaya malikdir və qumar haqqında Britaniya Qanunu İdman manipulyasiyalarını "azart oyunlarında dələduzluq və ya azart oyunlarında aldatmaq üçün başqa şəxsin şansının artırılması" kimi müəyyən edir. Qanun həmçinin zəncirvari hədiyyələrin sxemini qumar manipulyasiyasından maliyyə fayda əldə etmək üçün alternativ bir yol kimi müəyyən edir. İdman oyunlarının tənzimlənməsinin təhlükəsinin artırılmasının əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, mərc operatorları maliyyə zərəri daşıyırlar, transmilli cinayətkar sindikatlarda iştirak edirlər və pulların yuyulmasının potensial mexanizmidir (4, s. 11). İdman manipulyasiyası Almanyanın cinayət məəcəlləsinin dələduzluq kimi təsiri altına düşür və Avropa Konvensiyasına uyğun olaraq, dələduzluq və idman yarışlarının manipulyasiyası arasında fərq yoxdur. Eyni vəziyyət Birləşmiş Krallıqda da belədir ki, idmanla manipulyasiya qumar oyunlarında fırıldaqçılıq kimi nəzərdə tutulur və digər qeyri-qanuni qumar oyunları ilə birlikdə dayanır. Yalnız Bolqarıstan cinayət qanunvericiliyi müqavilə oyunlarının qanunvericilik inkişaf meyarlarına ciddi şəkildə uyğun gəlir və onu ayrı bir cinayət kimi həyata keçirir və hər bir iştirakçı və müqavilə oyunlarının ümumi tərkibinin xüsusi rolunu təsvir etməyə çalışır.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində də idman yarışlarında manipulyasiya cinayət əməli ayrıca bir cinayət əməli kimi göstərilmişdir. Belə ki, həmin məəcəllənin "İqtisadi sahədə cinayətlər" başlıqlı IX bölməsində "İqtisadi fəaliyyət sahəsində olan cinayətlər" başlıqlı XXIV fəsilində "İdman yarışlarının manipulyasiyası" başlıqlı 192-2-ci maddəsi həmin cinayət əməlinə həsr edilmişdir. Həmin maddənin dispozisiyasında manipulyasiyanın bir növ anlayışı verilməklə "İdman yarışlarının manipulyasiyası məqsədi ilə idmançıya, idman hakiminə, məşqçiyə, sponsora və ya digər şəxsə onun özü və ya üçüncü şəxslər üçün birbaşa və ya dolaylı yolla, şəxsən və ya vasitəçidən istifadə etməklə, maddi və ya sair nemət, imtiyaz və ya güzəşt təklif olunması, vəd edilməsi və ya verilməsi" kimi göstərilmişdir. Bütün bu hal Azərbaycan Respublikasının idmanın inkişafına həmçinin hər bir sahədə olduğu kimi idmanda da şəffaflığın təminatı kimi həmin cinayət əməlinə ayrıca bir şərh verməklə cinayət məəcəlləsində təsbit etmişdir. (3, mad. 192-2).

2. İdmanla və idman dərəcələrinin əldə edilməsi ilə bağlı manipulyasiya

Qeyd etmək lazımdır ki, müqavilə ilə bağlı yarışların iki əsas forması mövcuddur: idmanla bağlı forma və mərclərlə bağlı forma. İdmanın motivasiyalı forması şəxsi mənfəətə can atan idmançılara aiddir. Məsələn, bir turnirdə onların tərəqqi və ya onların klub üçün digər üstünlükləri. Müqavilə yarışlarının bu forması turnirin reqlamentindən asılıdır. Məsələn, əgər komanda və ya oyunçu turnirin növbəti mərhələsinə keçmək üçün kifayət qədər xal toplamışsa onda turnirin ümumi sxemi əvvəlcədən bilinmiş və növbəti mərhələdə rəqiblərini artıq tanımış olurlar. İdmançılar növbəti mərhələdə rəqibin daha əlverişli olması səbəbindən konkret yarışda məğlubiyyət haqqında qərar qəbul edə bilərlər. İdman motivləri ilə motivasiya edilən digər forma, sponsorluq, kommersiya müqavilələri üçün müqavilələrin maliyyə gəlirlərini təqib edən elit idman liqasında tamaşaların qorunması ilə bağlı ola bilər. Məsələn, Almaniya Avstriyaya qarşı Dünya Çempionatında 1982-ci ildə olan rüsvayçılıq. İdmanı tənzimləyən intizam qaydaları, yalnız idman motivli formada effektiv şəkildə əhatə edə bilər. İdman manipulyasiyalarının bu forması translyasiya cinayət sindikatlarının təsiri altında deyil və oyun yalnız insayderlər tərəfindən manipulyasiya edilir (7, s.43). Müxtəlif sanksiyalar cərimədən ömürlük idman qadağasına qədər dəyişir. Mərc monitoring sistemləri müqavilə oyunları ilə bağlı qeyri-müntəzəm və ya şübhəli bahis modellərini aşkar etmək üçün alqoritmlərdən istifadə edən texniki sistemlərdir. Onlar milli və beynəlxalq mərc bazarlarında dərəcələrin dərəcələri haqqında məlumatın öncədən axınlarını təhlil edirlər və maliyyə riski verilmiş həddi aşdığından onların əksəriyyəti mümkün manipulyasiyaları aşkar edirlər. Mərc monitoring sistemlərini kəşfiyyat məlumatlarından və digər müvafiq məlumatlardan məlumatları təhlil edən bildiriş sistemlərindən fərqləndirməliyik. (8, s.41). Mərc monitoring sistemləri iki fərqli yanaşmadan istifadə edir: dolaylı və birbaşa. Dolaylı yanaşma, birbaşa yanaşma mərc hesabının səviyyəsinə əsaslanaraq, bütün bazarda hərəkət dərəcələri

və həcməldən istifadə edir. Qeyri-müntəzəm mərc modellərini aşkar etmək üçün istifadə olunan ən əhəmiyyətli alqoritmlər verilmiş həddi aşan oyundan əvvəl əmsalların əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsi müştarilərin mərc bazarında baş verən əmsallara əməl etmədiyini və bir şeyin baş verdiyini göstərir. (11, s.57). İki amil dəyişikliyi arasında yarışın müvəqqəti pəncərəsi, oyunda mövcud əmsallar və hesablanmış əmsalların əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsi, bu mərc üçün əhəmiyyətli həcm, mərc operatorları mərc əmsallarının hesablanması üçün ölçü vahidi, mərclərin müvəqqəti paylanması, mərclərin coğrafi quruluşu, son nəticə bazarının dəyişməsi, tək mərclərin sayının dəyişməsi, operatorların sayı mərclərin siyahısından çıxarılmışdır. İdman Arbitraj Məhkəməsi bir neçə intizam məhkəmələrində kifayət qədər sübut kimi qeyd olunan meyar və ölçülərdən istifadə etmiş olur.

Nəticə

Tipik korrupsiya davranışı kimi meydana çıxan idman manipulyasiyaları müasir idmana ciddi təhlükə yaradır. İnsayderlərin (oyunçuların və vəzifəli şəxslərin) və transmilli cinayətkar sindikatların iştirakı, idman idarəetmə orqanlarının intizam sanksiyaları vasitəsilə bununla mübarizə edə bilməməsinə gətirib çıxarır. Mərclərlə bağlı idman manipulyasiyaları və ya müqavilə oyunları iqtisadi və sosial təsir göstərir. Bu, bir tərəfdən bukmeker şirkətlərinin, idman klublarının, dövlət və idman təşkilatlarının gəlirlərinə təsir edir, digər tərəfdən isə cəmiyyətə mənfi təsir göstərir. Bu, oyunçuların elementə və ya oyunun nəticəsinə transmilli cinayətkar sindikatlardan manipulyatorların xeyrinə təsir göstərməsi və qəbul etməsi ilə bağlıdır. Manipulyatorlar böyük mənfəət əldə etmək üçün sabit oyun üçün əhəmiyyətli pul məbləği qoyurlar. İMAK-ın idman manipulyasiyasını effektiv şəkildə müəyyən etməyə və bu fenomenlə beynəlxalq mübarizəni birləşdirməyə çalışır. Hal-hazırda bəzi ölkələr cinayət qanunvericiliyinə xüsusi cinayət kimi idman manipulyasiyası daxil etsədə, lakin ölkələrin əksəriyyətində fırıldaqçılıq və rüşvət onların qüvvədə olan qanunvericilikdən istifadə imkanlarını məhdudlaşdırır. Müqavilə oyunları idmanla əlaqəli manipulyasiyaların mənfi təsirlərini aşır və bu baxımdan hüquq-mühafizə orqanlarının reaksiyasını tələb edir.

Bu qədər sayda iştirakçının müqavilə oyunları ilə mübarizəyə cəlb edilməsi onun müasir idman üçün nəticələrinin ciddiliyindən xəbər verir. Bu fenomenlə mübarizə aparmaq üçün bir çox maliyyə resurslarından istifadə edilməsi o deməkdir ki, dövlət və təşkilatlar bu məbləğlərin müəyyən məbləğini müəyyən formada bərpa etməlidirlər, çünki idman manipulyasiyaları ilə mübarizə maliyyələşdirilməli əks halda effektiv mübarizədən belə söhbət gedə bilməz.

References

1. "İdman yarışlarının manipulyasiyasına dair" Avropa Konvensiyası
2. "Bədən tərbiyəsi və idman haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi
4. Abbott J., Sheehan D. (2013), Match-Fixing in Football, in: Haberfeld M.R., Sheehan D. (2013), eds., Match-Fixing in International Sports: Existing Processes, Law Enforcement, and Prevention Strategies, Heidelberg: Springer.
5. Ajzen I. (2011). The theory of planned behavior. Organization behavior And Human Decision Processes 50, 211 p.
6. Allen W.D. (2002), Crime, Punishment, and Recidivism: Lessons from the National
7. Hockey League, *Journal of Sports Economics*, 3 (1), 39-60.
8. Andreff W. (1985), Le muscle et la machine: le dialogue entre le sport et l'innovation, *Culture Technique*, n°13, 38-61.
9. Balsdon E., Fong L., Thayer M.A. (2007), Corruption in College Basketball? Evidence of Tanking in Post-season Conference Tournaments, *Journal of Sports Economics*, 8 (1), 19-38.
10. Becker G. (1968), Crime and Punishment: An Economic Approach, *Journal of Political Economy*, 76, 169-217.
11. Berentsen A. (2002), The Economics of Doping, *European Journal of Political Economy*, 18, 109-27.
12. Bourg J.-F. (1994), *L'argent fou du sport*, Paris: La Table Ronde.

Rəyçi: dos. B.Əsgərov

göndərildi 10.02.2021:

qəbul edildi 24.02.2021